

Шульга О. О.

Запорізький національний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МОТРОНИ КОЧУБЕЙ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ «МОТРЯ» Б. ЛЕПКОГО

У статті проаналізовано художній образ Мотрони Кочубей з історичної повісті «Мотря» Б. Лепкого, простежено етапи трансформації образу, що відбуваються в зовнішніх змінах, поведінці героїні, її самоусвідомленні.

На початку твору автор зображує вродливу дівчину, яка є освіченою, читає іноземними мовами, переймається долею країни, щиро співпереживає покритвдженям, мріє про вільне майбутнє країни. Окрім того, автор наділяє героїню «химерною» вдачею, інакшістю, незрозумілою для всіх. Зазначені риси є нетиповими для героїнь української літератури про козацький період, тому можемо стверджувати, що Б. Лепкий створив новий тип жіночого образу в українській літературі.

Ще однією особливістю характеротворення образу Мотрони Кочубей є його трансформація протягом твору. На початку повісті в описі Мотрі простежуються риси модернізму: емоційність, нервовість, душевний неспокій, цілковита підвладність почуттям, непокоря батьківській волі (химерна Мотря).

Перша трансформація образу Мотрі пов'язана з приїздом гетьмана до Ковалівки, усвідомленням дівчиною власної закоханості. Мотря стає лагідною, покірною, замисленою (закохана Мотря).

На певний час героїня кориться волі батькам і погоджується їхати до монастиря. Мотря одягнена в чорний одяг, намагається стримувати свої почуття, бути покірною. Від колишньої Мотрі лишилася тільки тінь у чорному вбранні (Мотря-черниця).

Наступна зміна пов'язана з перебуванням дівчини у палаці гетьмана в Бахмачі. Після важкої хвороби Мотря наче переродилась, прийняла свої почуття до І. Мазепи, відчула себе коханою. У цей період тривожна і химерна вдача героїні трансформуються в спокійну і замислену. Статус нареченої, освідчення в коханні гетьмана роблять героїню щасливою, вона набуває внутрішнього сяйва (Мотря-наречена).

Остання зміна в характеротворенні героїні пов'язана з необхідністю відмовитись від особистого щастя. З огляду на те, що Мотря щиро вболівала за майбутнє України, вона вирішує залишити гетьмана, щоб він цілковито присвятив себе державницькій діяльності. Мотря для І. Мазепи є уособленням його мрії про майбутнє держави. За словами Б. Лепкого, в образі дівчини він прагнув втілити ідею незалежності Гетьманщини (Мотря-символ незалежної держави).

В історичній повісті «Мотря» Б. Лепкого подано образ нової героїні, химерної, непокірної, вольової. У статті виокремлено п'ять стадій трансформації образу Мотрі Кочубей. Розглянуто, які стереотипи порушив письменник під час характеротворення образу головної героїні. З'ясовано передумови написання повісті Б. Лепким.

Ключові слова: модернізм, національна ідея, образ, портрет, трансформація, символ, стереотип, характер, химерність.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття в літературознавстві активно використовується феміністична і гендерна критика. З'явилась можливість переосмислення художніх творів, ґрунтовнішого аналізу жіночих образів, простежити відмінності в зображенні жіночих образів авторами – жінками і чоловіками. Зростає увага до жіночих образів загалом, особливо до тих, які побіжно або однобоко розглядалися дослідниками. Окрім того, зріс інтерес до історичних творів, в яких зображено боротьбу за незалежність

Української держави. Гетьман Мазепа – визначна особистість української історії, тому особливо цікавим є образ дівчини, яка, попри свій юний вік, змогла викликати сильні почуття в досвідченого чоловіка. Стосунки літнього гетьмана і Мотрі Кочубей – тема, яка висвітлена у творах багатьох письменників. Цікавою є специфіка зображення жіночого образу у творі Б. Лепкого, адже письменник працював над повістю за кордоном, тому мав змогу висловити свій погляд на ті історичні події, створити образи, незважаючи на стереотипи,

яких змушені були дотримуватись радянські письменники. Однак зображення І. Мазепи борцем за незалежність України, патріотизм повісті, заклик до пробудження національної свідомості, якими пройнята повість, унеможлилювали її визнання в Радянській Україні. З прийняттям незалежності України прозова спадщина письменника стала відома широкому загалу українців, історична повість «Мотря» увійшла до шкільного курсу літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці І. Бардашевська, Б. Вальнюк, Т. Вінтонів, А. Власюк, Р. Горак, В. Лавренчук, Т. Литвиненко, С. Павленко та ін. приділили належну увагу історичній повісті «Мотря» Б. Лепкого. Названими дослідниками було проаналізовано жанр, історичне тло, особливості хронотопу твору, однак образ Мотрони Кочубей було розглянуто лише частково. Під час аналізу художніх образів повісті основну увагу приділено постаті І. Мазепи, його державотворчій діяльності, а також його взаєминам із Мотрею Кочубей. Образ головної героїні розглядався саме в контексті любовної лінії з власним хрещеним батьком, також дослідники акцентували на патріотизмі дівчини, здатності відмовитись від кохання заради державного блага. Однак ґрунтовного аналізу образу головної героїні не було зроблено.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз специфіки характеротворення художнього образу Мотрі Кочубей з історичної повісті «Мотря» Б. Лепкого. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: з'ясувати передумови написання повісті; визначити, особливості зображення художнього образу Мотрі; визначити, які стереотипи порушив письменник, створюючи образ Кочубейвни; виокремити і проаналізувати етапи трансформації образу головної героїні протягом твору; з'ясувати, чи є притаманним письменникам-чоловікам цілісне і різнопланове створення жіночого образу у творах про козацьку добу.

Виклад основного матеріалу. У повісті «Мотря» Б. Лепкий ґрунтовно попрацював над створенням образу головної героїні. Очевидно, що письменника цікавила історична постать Мотрони Кочубей. Є відомості, що в 1914 р. Б. Лепкий написав драму «Мотря», але рукопис цього твору було втрачено під час воєнних дій на Західній Україні (згорів у готелі в м. Яремче) [5, с. 43]. Згодом, на початку 20-х років Б. Лепкий із пам'яті відтворив віршований пролог драми, а через кілька років у 1926 р. написав історичну повість у двох частинах «Мотря» [5, с. 43]. З огляду на те, що письменник

довгі роки обдумував цей жіночий образ, стає зрозумілою довершена цілісність, різнопланове зображення героїні, широкий спектр емоцій дівчини, які вдалося відтворити Б. Лепкому. Варто зауважити, що традиційно у художніх творах про козацьку добу письменники-чоловіки не зосереджують уваги на переживаннях жінок, глибоко не розкривають жіночі образи.

Художній образ Мотрі Кочубей в однойменній повісті Б. Лепкого зазнає значних змін і трансформацій. На початку твору автор зображує вродливу дівчину, яка відома своєю красою на всю Україну. Акцент на зовнішності героїні є типовим для творів української літератури про козацьку добу. Традиційно в таких творах розповідь ведеться про сміливих козаків або ж державотворців, чия велич простежується і в діях, і в словах. До пари таким сильним чоловікам лише дівчина-красуня. Однак Б. Лепкий не обмежується лише зображенням зовнішніх принад Мотрі, він зазначає, що дівчина є освіченою, читає іноземними мовами, переймається долею свого народу, спрагло слухає новини приїжджих, щиро співпереживає покривдjenням, мріє про вільне майбутнє країни. Окрім того, автор наділяє свою героїню «химерною» вдачею, інакшістю, незрозумілою для всіх, але магнетичною для обраних – закоханих у неї Івана Мазепу й Івана Чуйкевича: «Дивна, нерозгадана вдача. Тим вона сильна, тим і небезпечна. Ніколи не знаєш, що вона скаже і що зробить. Стоїть перед тобою, як загадка нерозгадана» [4, с. 133]; «Була вона інша, ніж усі дівчата і жінки, котрих знав досі... Химерна, незаспокоєна, демонічна. Тіло було гарне гармонійною красою, а душа тягнула до себе загадками» [4, с. 241]; «Гарна і горда, як королева з казки, а дивна, як загадка нерозгадана, як сфінкс» [4, с. 319]. Очевидно, що в характеротворенні Мотрі простежуються риси модернізму, адже Б. Лепкий формально деякий час належав до модерністського угруповання «Молода Муза» [5, с. 12]. Емоційність, нервовість, душевний неспокій, цілковита підвладність почуттям, надмір яких зумовлює втрату свідомості чи такі небезпечні вчинки, як їзда на необ'їждженому коні, – усі ці риси є типовими для модерністських героїнь, але новими для жіночих образів у творах про Козацьку добу. Ще однією інакшістю цього образу є непокоря батьківській волі. У літературі про козацький період послух батькам є безумовним, як і повага до батьків, до старших. Таким чином, можемо стверджувати, що Б. Лепкий створив новий тип жіночого образу в українській літературі про Козаччину.

З огляду на вияв зазначених рис у зображенні героїні на початку повісті, пропонуємо назвати цей етап характеротворення аналізованого образу – *химерна Мотря*.

Перша трансформація образу Мотрі пов'язана з приїздом гетьмана до Ковалівки, усвідомленням дівчиною власної закоханості в Івана Степановича. Автор акцентує: «Ніхто й ніколи не бачив її такою лагідною і покірною, і всі дивувалися тій зміні» [4, с. 165]. «І Мотря стелилася рядном, ішла матері на руку» [4, с. 215]. Цікавим є той факт, що образ закоханої Мотрі – це традиційний образ дівчини-красуні в українській літературі, сором'язливої, тихої, покірної батьківській волі. Риси героїні під впливом почуттів до гетьмана пропонуємо назвати – *закохана Мотря*.

Колізія у взаєминах Мотрі з батьками, першочергово з матір'ю, що спочатку виявляється в нетерпимості і словесних образах, досягає апогею після сватання гетьмана. Любов Федорівна виявляє ненависть до Мотрі не лише словесно, мати намагається побити дочку, відсилає в монастир. На певний час героїня кориться волі батькам і погоджується їхати до монастиря. Зміни у внутрішньому стані дівчини, що відбулися внаслідок агресії матері і відсутності захисту з боку батька, усвідомлення власної приреченості автор демонструє в зовнішньому вигляді Мотрі, увесь її одяг чорного кольору: «Довга шуба, чорним сукном крита, чорна шапочка, чорні чобітки на ногах» [4, с. 260]. Хоча Мотря намагається стримувати свої почуття, бути покірною, та врешті дівчина усвідомлює, що втрачає саму себе, що вона вже тільки «тінь колишньої Мотрі» [4, с. 262]. Цю трансформацію образу героїні доречно назвати – *Мотря-черниця*. Цей період важливий для дівчини, бо допомагає їй усвідомити, ким вона є і чого вона прагне.

Наступна зміна в характеротворенні образу дівчини пов'язана з її перебуванням у палаці гетьмана в Бахмачі. Після важкої хвороби Мотря наче переродилася: «Вона чула, що перемінилася в собі. Другими очима дивилася на світ. Бачила не одне, чого раніше не помічала і в людях, і в природі» [4, с. 377]. Попри усвідомлення неминучого осуду батьків, людей, Мотря наважилася прийняти свої почуття до І. Мазепи, відчула себе коханою, бажаною, усвідомила себе частиною життя гетьмана. Саме в цей період героїня відчула себе щасливою: «Все треба було пережити, щоб увійти до святині щастя» [4, с. 377]. У цей період тривожна і химерна вдача героїні трансформуються у спокійну і замислену. Статус нареченої І. Мазепи, оспівчення гетьмана роблять героїню настільки

щасливою, що вона набуває внутрішнього сяйва. Гетьман бачить у Мотрі не лише вродливу дівчину, а соратницю, цінує її розум, патріотизм. Внутрішні зміни передано і в описі зовнішності (певний час після хвороби автор акцентує, що в дівчини блідий колір обличчя, бліді вуста, але очі горять), в одязі дівчини переважають світлі кольори, навіть золоті: «Мотря в оксамитнім золотій краски кунтушику... була якась інша, ніж звичайно» [4, с. 404]. Світлі кольори, а зрештою, і золотий – як апогей вияву світла, підкреслюють відчуття щастя героїнею, у золотому вбранні Мотря зображена обраницею гетьмана, який бачив у ній не лише красуню, але й соратницю, гідну матір своїх дітей, достойну гетьманшу Української держави. Цей період трансформації можна назвати *Мотря-наречена* або *щаслива Мотря*.

Остання зміна в характеротворенні героїні пов'язана з необхідністю відмовитись від особистого щастя. Дівчина зрозуміла, що гетьман витрачає багато сил і часу, щоб отримати дозвіл на шлюб із хрещеницею. Колізія вибору між власним щастям і майбутнім держави змушує Мотрю відмовитись від мрії бути дружиною гетьмана, тепер її щастям є державницька діяльність гетьмана: «Краще пропаду я, змарнію, зів'яну, як трава під кінським копитом, щоб тільки задум ваш, ваша і моя мрія, Іване Степановичу, перетворилася в діло» [4, с. 462]. «Велика любов до великої жертви спосібна, а велике діло, великої любові вимагає» [4, с. 463].

Мотря приймає виважене рішення, відчуває, що стала соратницею гетьмана і вірить, що її жертва допоможе майбутньому країни. Літературознавець Т. Вінтонів наголошує, що в цій ситуації Мотря зображена не лише соратницею гетьмана, а й борцем за незалежну Україну [2, с. 63]. Наприкінці повісті ми спостерігаємо трансформацію героїні в самодостатню, свідому жінку, здатну на жертвність заради вищої ідеї: «Щастя наше було як зимою сонце... Те сонце озорило мене. Я нині інша, ніж була передше. Я наче вперше побачила сонце...» [4, с. 463]. Гетьман був для Мотрі сонцем, уособлював її мрію про вільну державу. Мазепа у звертаннях до Мотрі найчастіше називає її «сонце мое», вона для нього також є уособленням його мрії про майбутнє держави. За словами Б. Лепкого, в образах Івана Мазепи і Мотрі «маємо проекцію на одну й ту ж особу — українського гетьмана» [1, с. 5]. В образі дівчини письменник прагнув втілити ідею незалежності Української козацької держави: «Вона його свято, його надія, що прийде великий день Воскресення, коли

на цій Україні заграють воскресні дзвони і брат брата обійме і ненавидячі себе зустрінуться словами: брате, сестро! ми вольні, вольні!» [4, с. 277]. Гетьман Мазепа виступає носієм цієї ідеї.

За типологією В. Назарця, художній образ Мотрі належить до металогічного типу. Цей тип вказує на те, що «чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка, узагальнюючи зміст одиничного предмета, в ньому змальовуваного, виходить за його межі і вказує на якийсь інший, якісно відмінний від нього предмет» [3, с. 107]. До групи металогічних образів належать символ, алегорія, підтекст. Образ Мотрі у цьому контексті стає символом незалежної Гетьманщини. Таким чином, є підстави говорити про ще один план трансформації героїні, який можна назвати *Мотря-символ незалежної держави*.

Висновки і пропозиції. У статті вказано передумови написання історичної повісті «Мотря». З'ясовано, що Б. Лепкий багато років працював над втіленням художнього образу Мотрони Кочубей, внаслідок чого письменнику вдалося створити образ нової героїні, нетипової для української літератури ХХ ст. Під час характеротворення Мотрони Кочубей Б. Лепкий порушив установлені стереотипи, його героїня освічена, вольова, химерна, виявляє непокору батьківській волі,

здатна на рішучі дії (приїхала до гетьмана, насмілилась без запрошення піти до гетьманської світлиці, щоб побачити Мазепу), є національно свідомою (переймається майбутнім країни, народу, сама приймає рішення поїхати від гетьмана, щоб не заважати його державотворчій місії). Серед усталених стереотипів, характерних для жіночих образів козацької доби, в образі Мотрі репрезентовані врода і гордість.

У статті виокремлено п'ять етапів трансформації образу головної героїні, які простежуються в зміні зовнішнього вигляду, поведінки дівчини, а також її самоусвідомлення. Розглянуті етапи трансформації умовно можна назвати: *химерна Мотря, закохана Мотря, Мотря-черниця, Мотря-наречена* або *щаслива Мотря, Мотря-символ національної ідеї*.

Результати дослідження засвідчують, що автори-чоловіки можуть створити цілісний жіночий образ, бути уважними до відчуттів жінки, змін її світосприйняття. В українській літературі настільки майстерно створені жіночі образи, переважно представлені у творчості жінок-авторок, зокрема О. Кобилянської, Л. Українки, Л. Костенко та ін. Б. Лепкий – один із небагатьох письменників-чоловіків, які, відтворюючи події козацької доби, приділив належну увагу жіночим образам.

Список літератури:

1. Безушко В. З розмови з Богд. Лепким, автором «Мазепи». *Діло*. 1930. № 4.6. С. 5.
2. Вінтонів Т. М. Система номінацій історичної особи Мотрі Кочубей у творах Б. Лепкого «Мазепа» та О. Пушкіна «Полтава». *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2014. № 1-2. С. 59–64.
3. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв С. М. Теорія літератури : Підручник / За наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2008. 488 с.
4. Лепкий Б. С. Мотря. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2012. 480 с.
5. Погребенник Ф. П. Богдан Лепкий. Київ : Товариство «Знання» України, 1993. 64 с. (Сер. 6. Письменники України та діаспори. Вип. 5).

Shulga O. O. TRANSFORMATION OF MOTRONA KOCHUBEY'S IMAGE IN THE HISTORICAL NOVEL "MOTRYA" BY B. LEPKY

The article analyzes the artistic image of Motrona Kochubey of the historical novel "Motrya" by B. Lepky. At the beginning of the work, the writer portrays a beautiful educated girl who reads foreign language, cares about the fate of her country, dreams of its future freedom, and sincerely empathizes with the offended.

In addition, the writer gives the heroine a "whimsical" temperament, and dissimilarity that is incomprehensible to others.

These features are atypical for the heroines of Ukrainian literature of Cossack period. Thus, we can state that B. Lepky created a new type of female image in Ukrainian literature. Another feature of the characterization of Motrona Kochubey's image is its transformation throughout the novel. At the beginning of the narration we can see Motrya who has such characteristics as modernism, emotionality, nervousness, mental anxiety, complete submission to her feelings, disobedience to her father's will (whimsical Motrya).

The first transformation of Motrya's image is connected with the hetman's arrival in Kovalivka and the girl's awareness of her own love. Motrya becomes a gentle, humble and thoughtful girl (Motrya is in love).

For a while, the heroine obeys the will of her parents and agrees to go to the monastery. Motrya wears black clothes and trying to restrain her feelings, be obedient. We see that Motrya looks like a shadow in a black dress (Motrya is a nun).

The next change in her image is related to the girl's stay in the hetman's palace in Bakhmach. After a serious illness Motrya seemed to be reborn and accepted her feelings towards I. Mazepa and felt loved. During this period, the anxious and bizarre nature of the heroine is transformed into a calm and thoughtful girl. The status of the bride, the hetman's declaration of love makes the heroine happy. Motrya acquires an inner radiance (Motrya is a bride).

The last change in the heroine's character is due to the necessity to refuse personal happiness. As Motrya was sincerely concerned about the future of Ukraine, aware of the complexity of the political situation, the girl decides to leave the hetman so that he could devote himself to state activities. Motrya is the personification of hetman's dream about the future of the state. As B. Lepky says that he sought to embody the idea of the Ukrainian Cossack State (Motrya is a symbol of an independent state).

B. Lepky in his novel "Motrya" presents the image of a new type of heroine who is whimsical, rebellious, strong-willed. The author of the article defines five stages of Motrya Kochubey's image transformation.

Key words: *modernism, national idea, image, portrait, transformation, symbol, stereotype, character, whimsy.*